

Een bijdrage van Stichting Nationaal Landschapskundig Museum 'Telluris', [H.A. Visscher](#)

Heuvelrug Midden HET CENTRALE DEEL VAN DE UTRECHTSE HEUVELRUG

Hieronder verstaan wij het deel van de Utrechtse Heuvelrug dat wordt begrensd door de spoorlijn Utrecht-Bilthoven-Amersfoort en de imposante stuwwalpas, die bekend is als de Darthuizerpoort. De heuvelrug wordt er doorsneden door de spoorlijn Utrecht-Maarn-Veenendaal-Ede. In het deelgebied is de heuvelrug aanmerkelijk hoger dan bij Baarn en Soest.

Twee met elkaar vergroeide stuwwallen vormen er een grotendeels T-vormig complex. De verreweg langste van beide stuwwallen koerst bij Amersfoort zuidwaarts tot deze tussen Doorn en Maarn naar het zuidoosten loopt. Het complex stuwwallen wordt aan beide zijden geflankeerd door smeltwater- en windafzettingen. In het westen vormen die een plaatselijk verscheidene kilometers brede zone, in het oosten een smaller terras. De heuvelrug is tussen Doorn en de Darthuizerpoort aanmerkelijk smaller dan elders in het deelgebied.

Langs de noordrand van het gebied liggen een deel van Bilthoven, Den Dolder, Soestduinen en Amersfoort, verder zuidwaarts De Bilt, Soesterberg, Austerlitz, Maarn en Maarsbergen. Aan de zuidwestkant wordt het centrale deel van de heuvelrug gemarkeerd door Driebergen-Rijsenburg, en Doorn.

De stuwwal

Midden op het centrale deel van de Utrechtse Heuvelrug kunnen we kennis maken met het verreweg langste stuwwalsysteem van de Utrechtse Heuvelrug. Dat vormt overigens ook de kern van het zuidelijk deel van de heuvelrug.

Van de stuwwal doen de contouren benoorden Maarn aan een paddenstoel en de letter T denken. Daarbij is de "steel" noord-zuid georiënteerd. Westelijk van Maarn buigt de stuwwal om in de richting van Rhenen. Dit betekent dat hij dan een oostzuidoostelijke koers gaat varen. Er is daarbij wel sprake van kleine fluctuaties van de oriëntatie.

Het meer dan veertig kilometer lange stuwwalsysteem begint bij Den Dolder. Vandaar loopt het oostwaarts naar Amersfoort. Daar lijkt het vergroeid met het 34 kilometer lange stuwwalgedeelte Amersfoort-Darthuizerpoort-Rhenen.

Het stuwwalgedeelte Den Dolder – Amersfoort is bekend als de Soesterberg. Het oppervlak ervan vertoont een aantal kruinen. Daarvan neemt de hoogte oostwaarts eerst toe tot ruim 53 meter boven NAP, om dan weer zo'n 15 meter te dalen.

De Soesterberg heeft bij Amersfoort een plateauachtig karakter. Verder westwaarts valt er een reeks bovenlangs de zuidelijke stuwwalflanken gevormde ribbels op.

Uit de geomorfologische gesteldheid van het stuwwalgedeelte Den Dolder – Amersfoort kan worden afgeleid dat de westwaarts stromende ijslob die het vormde, zich verbreedde. Als gevolg daarvan werd vooral het oostelijke deel van de glaciale rug ook door de ijstong overdekt en geterrasseerd. Zuidelijk van Amersfoort stijgt de hoogte van de stuwwalkruinen van 48 meter bij de A 28 tot bijna 56 meter op het plateauachtige centrale deel van de Leusder Heide. Voorbij het vrij hoge plateau daalt het niveau van de stuwwalkruinen weer geleidelijk. Ter hoogte van Austerlitz ligt het dan nog op 40 à 44 meter.

Ten zuiden van de spoorlijn naar Arnhem neemt de hoogte van de stuwwalkruinen andermaal tot bijna 56 meter toe. Dat niveau haalt de noordoostelijk van Doorn oprijzende Ruitenberg. Tussen die culminatie en de Darthuizerpoort is echter opnieuw sprake van een daling. Nu ter plekke van het staatsbos De Hoogstraat zelfs tot een niveau van slechts 38 meter. Vlak voor het einde van het stuwwalgedeelte is de Darthuizerberg echter weer bijna tien meter hoger.

Kenmerkend voor het stuwwalgedeelte Amersfoort – Rhenen is de opmerkelijke verscheidenheid aan oppervlaktevormen ervan. Tussen Amersfoort en de Darthuizerpoort is daarvan ook het een en ander te zien. Zo onderscheidt het noordelijk deel van het stuwwalsegment zich door een duidelijke asymmetrie, waarbij de oostelijke flanken van de glaciale rug het steilst zijn.

Verder valt op dat het stuwwalsegment ter hoogte van Leusden wat breder is dan verder naar het zuiden. Het meest intrigeert echter de aanwezigheid van een markante ronde hoogte bij Huize Maarsbergen. Die heuvel lijkt een afzonderlijk stuwwalletje. De laagten die de hoogte van de rest van de heuvelrug scheiden zijn echter door smeltwater verdiepte stuwwalpassen.

Waar de stuwwal het breedst is beslaan de door het landijs geëgaliseerde delen van de glaciale rug wat grotere oppervlakten dan elders. In de tweede helft van de vorige eeuw is er voor militaire oefeningen met tanks echter veel microreliëf gecreëerd. Smeltwater van het Scandinavisch landijs vergrootte de talrijke laagten tussen de culminaties van de stuwwal tot markantere passen. Daar verzamelde zich in sneeuwrijke perioden van de laatste ijstijd soms weer vrij veel smeltwater, dat dalletjes vormde.

In de laatste ijstijd zorgde ook de wind voor de nodige geodynamiek. Hieraan herinneren over het algemeen grindarme, (fijn)zandige afzettingen met een enigszins geaccidenteerd oppervlak. Maar ook vrij markante ruggetjes. Uit de verspreiding van deze windvormingen kon worden geconcludeerd dat de wind vooral relatief weinig hellende westelijke stuwwalflanken bezandde.

Het brede stuwwalzoomterras

De langste stuwwal van de Utrechtse Heuvelrug wordt aan de oost- en noordoostzijde geflankeerd door een enkele kilometers breed stuwwalzoomterras. De bovenbouw van dit terras bestaat voornamelijk uit fijne windzanden die er in de laatste ijstijd als een mantel werden uitgespreid. Het oppervlak van deze als dekzanden bekende afzettingen was vooral in bepaalde zones tamelijk sterk geaccidenteerd en elders vrijwel vlak. Met name in de geaccidenteerde zones was de wind de afgelopen millennia andermaal geo(morfo)logisch actief, waardoor het reliëf er zowel grilliger als kleinschaliger werd.

Gezien het lokaal bij het maaiveld voorkomen van grind moet behalve de wind ook smeltwater een rol bij de vorming van het terras hebben gespeeld. Bij recente inventarisaties bleek de vroegere geomorfologische gesteldheid van het stuwwalzoomterras minder sterk door de wind te zijn gewijzigd dan werd aangenomen. En zowel de mate waarin als de wijze waarop dat gebeurde liep nogal uiteen, wat de gevarieerde geomorfologische gesteldheid van het gebied verklaard.

Nog het meest hun ijsstijdelijke vorm behielden de reliëfarme lagere delen van het gebied.

Opmerkelijke geofenomenen zijn een aantal ondiepe en markante bekkens met een vrijwel vlakke bodem. Het zouden restanten kunnen zijn van een overigens door de wind met zand opgevuld smeltwaterdal.

Vooraf bij de grens tussen de gemeenten Leusden en Woudenberg bleven ook reliëfrijkere hogere gebiedsdelen de recente verstuingen bespaard. Kenmerkend voor de er aanwezige hoogten zijn een middenschallig reliëf, ten dele steile glooiende hellingen en stevige donkere haarpodzolbodems. Het vroegere verkeer via ongebaande routes leidde tot het ontstaan van (bundels) stuifgeulen, die wij vooral bij de Doornseweg aantreffen. Waar de winderosie zich uitbreidde maar op geringe diepte door een resistente ondergrond werd begrensd in haar mogelijkheden ontstonden (dalachtige) laagten met een nagenoeg vlakke bodem.

Als een stevige bovengrond met een vitale vegetatie ook de zijdelingse winderosie bemoeilijkt raakten de uitwaaiingslaagten begrensd door klifjes. De wind verspreidde het zand dat deze van de ondiepe uitwaaiingslaagten meenam over de omgeving ervan. Daar werd het vooral bij de bovenranden van de kliffen door vegetatie vastgehouden. Als gevolg hiervan konden er zelfs oeverwallekes ontstaan.

Kenmerkend voor de beperkt door de wind verlaagde en opgehoogde gebiedsdelen zijn (enkele) meters hoge stuifkliffen, die reliëfarme laagten scheiden van sterk asymmetrische en plateauachtige terreinverheffingen. Een indrukwekkend voorbeeld presenteren ons de Woudenbergse Binnenduinen. Zandverstuingen zijn op het stuwwalzoomterras thans nog op slechts enkele plekken mogelijk. De bekendste zijn een natuurterrein benoorden het Hazenwater, het Kelderbosch en een klein deel van het Hazencasino.

De flauw hellende stuwwalzoom

Aan de west- en zuidwestzijde wordt de langste stuwwal van de Utrechtse Heuvelrug niet geflankeerd door een breed laag terras. In plaats daarvan helt het oppervlak van de smeltwater- en windafzettingen er buiten de later verstoven gebieden flauw in de richting van het aangrenzende polderland. Een en ander houdt verband met de verschillen in dikte van het pakket afzettingen dat het smeltwater en de wind er vormden. Mogelijk speelt echter ook een rol dat Scandinavisch landijs er voordien geen stuwwalgedeelte terrasseerde.

Opvallend is ook dat de breedte van de bij De Bilt ruim acht kilometer brede stuwwalzoom zuidoostwaarts afneemt en bij de Darthuizerpoort nog slechts twee kilometer bedraagt. Dat houdt ongetwijfeld verband met de hoogteverschillen voor de komst van het landijs. Maar ook met hun invloed op het gedrag van de grote rivieren, die de Utrechtse Heuvelrug aan de zuidwestzijde zelfs hier en daar schampten. Als waaiers uitgespreide ijssmeltwaterafzettingen bestaan vooral bij de stuwwal uit grindrijk grof zand.

De ijssmeltwaterafzettingen als die van de Stichtse stuwwalzoom worden sandur genoemd. Waar ze aan de oppervlakte zouden liggen komen ook enkele grindrijke afzonderlijke hoogten voor. Het ontstaan ervan zal nog nader moeten worden onderzocht.

Het smeltwater dat de dalletjes van de stuwwal vormde tastte ook de ijssmeltwaterafzettingen aan. Als gevolg hiervan geleden die dalletjes ook het oppervlak van de sandur. Ze zijn er echter moeilijker herkenbaar.

In de bossen ten noorden van Zeist prikkelt de Kozakkenput onze fantasie. Het is een imposante peervormige terreindepressie, die in haar vrijwel vlakke omgeving een vreemde landschappelijke eend in de bijt lijkt. Volgens de thans (nog) gangbare opvattingen zou ze zijn uitgegraven door een bataljon Kozakken dat aan het einde van de Franse Tijd bij Zeist bivakkeerde. Ons inziens moet echter ernstig rekening worden gehouden met de mogelijkheid dat de Kozakkenput en daar

bovenlangs gelegen, deels bankvormige rug een (in oorsprong) natuurlijk geosysteem is, dat zijn ontstaan aan kwel- of ijssmeltwater dankte.

Met name de lagere delen van de sandur zijn in droge fasen van de laatste ijstijd bedekt geraakt door fijnzandige windafzettingen. Het oppervlak ervan was op veel plaatsen slechts weinig geaccidenteerd. Met name in historische tijd zouden de windvormingen als gevolg van ontbossing en overbegrazing verminkt worden door verstuivingen, die zich bij winderig droog weer sterk konden uitbreiden. Wanneer vitale vegetaties van vochtige terreingedeelten dat op allerlei plaatsen konden bemoeilijken of verhinderen ontstond een grillig reliëf. Het presenteert een verscheidenheid aan typen terreinvormen. Bijzondere voorbeelden daarvan zijn de op enkele plaatsen aangetroffen kronkelende dijkjes, plateauachtige terreinverheffingen en op grafheuvels lijkende koepelduintjes.

Pre- en vroeg historische situaties

Ook op het centrale deel van de Utrechtse Heuvelrug zijn veel grafheuvels ontdekt. Tussen Amersfoort en Maarn liggen die vooral op de lagere delen van de noordelijke en oostelijke stuwwalflanken, bezuiden de spoorlijn naar Ede over het algemeen wat hoger op de hellingen van de glaciële rug. Hier en daar liggen er een aantal grafheuvels bij elkaar. Dat is met name bij Zeist en in het staatsbos De Hoogstraat het geval. Speciale vermelding verdient de aanwezigheid van twee door een ringwalleetje omgeven grafheuvels in het bosgebied Hoog Moersbergen.

Opmerkelijk is dat er in de wijde omgeving van De Bilt en Bilthoven geen grafheuvels zijn gevonden. Dat zal verband houden met de ongeschiktheid van de lange droge westelijke flanken van de heuvelrug voor een agrarisch bestaan. Ook zouden er grafheuvels bij zandverstuivingen kunnen zijn gemaskeerd of verdwenen. De verspreiding van de grafheuvels op het centrale deel van de Utrechtse Heuvelrug is uit geografisch oogpunt dus zeer interessant.

Onderaan de noordflank van de Soesterberg lag de Middeleeuwse nederzetting *Hoog Hees*, waarbij enkele akkers gemeenschappelijk door de bewoners van de buurtschap werden geëxploiteerd. Hoog Hees ontstond bij een vroeger belangrijke zandweg, die Amersfoort met De Bilt verbond. Het onderlangs de noordflank van de stuwwal lopende *Heeserspoor* is een restant van die verbinding.

Hoewel de Soesterberg eeuwenlang werd begraasd en hout moest leveren bleef er naar verhouding veel van de natuurlijke loofbosvegetaties behouden. Die bosrelicten degenerereerden wel meer en meer tot hakhout, dat in het recente verleden weer zou verwilderen. De telgen van het hakhout konden daardoor uitgroeien tot kronkelige dwergvormen van de eik. Aldus ontstonden zogenaamde *strubbenvegetaties*. Kenmerkende plantensoorten van de karikaturale bosrelicten zijn daslook en adelaarsvaren. Bovendien vinden we er veel mossen en korstmossen. De strubbenbossen wisselen af met vooral botanisch interessante heiderelicten.

In het zuiden van de oude stad Amersfoort verwijst de naam van het Leusderkwartier naar zijn ligging aan de kant van Leusden. Het zuidwestelijk deel van het gebied ressorteerde tot 1917 trouwens onder die gemeente. Hoofdkern daarvan was aanvankelijk een nederzetting die later *Oud Leusden* zou worden genoemd. De enkele kilometers oostelijker in de Gelderse Vallei gelegen huidige hoofdkern van Leusden is in feite het sterk verstedelijkte lintdorp *Hamersveld* en de wijk Leusden Zuid een sterke uitbreiding van de oude buurtschap *Bavoort*.

De oorspronkelijke nederzetting Leusden werd al in 777 vermeld als de villa *Lusiduna*. Oud Leusden was in de Middeleeuwen een tijdlang een bloeiende nederzetting en zelfs belangrijker dan Amersfoort. Er werd toen ook een flinke Romaanse kerk gebouwd, die later gefaseerd in gotische trant zou worden vergroot.

Tegen het einde van de Middeleeuwen raakte het oude Leusden in verval. Een belangrijke oorzaak was dat het toen aantrekkelijker werd onderaan de Utrechtse Heuvelrug te gaan boeren, doordat de ontwatering van de er aanwezige moerassige laagten de landbouw gunstige perspectieven bood, terwijl de hogere gronden meer en meer uitdroogden. De lintdorpen Hamersveld en Leusbroek zouden nu belangrijke nederzettingen worden.

Intussen werd het oude Leusden gaandeweg verlaten zodat het in de 18de eeuw nog slechts een kleine buurtschap was. Het kerkgebouw bleef toen nog staan, maar zou in 1826 op de toren na worden gesloopt.

Ter hoogte van Nimmerdor werd langs de Leusderweg in 2000 een laatmiddeleeuwse nederzetting opgegraven. Daarbij zijn sporen en restanten gevonden van vier boerderijerven.

Oude verbindingen

Op het centrale deel van de Utrechtse Heuvelrug zijn veel restanten van (veelal) in onbruik geraakte oude verbindingen behouden gebleven.

Noordelijk van De Bilt was de **Paltzerweg** een vrij belangrijke interlocale verbinding met Amersfoort. In verband hiermee werd ze vroeger *Oude Amersfoortse Zandweg*, *Oude Postweg* of *Biltse Weg* genoemd.

Pas in 1929 kreeg de verbinding haar huidige naam, die verband houdt met het feit dat ze oostelijk van Den Dolder het landgoed [De Paltz](#) aandeed. De weg is daar later echter ten dele weer verdwenen. Wel intact bleef en verhard werd het gedeelte Bilthoven-Den Dolder.

Van Soest leidden vroeger een aantal zandwegen naar de graasgronden op en bij de Soesterberg. Een van de belangrijkste is nu de al in 1853 verharde hoofdverbinding Soest-Soesterberg.

Oostelijk van De Bilt dankt de **Dolderseweg** zijn bestaan aan een in 1829 genomen initiatief van enkele particulieren, die streefden naar de aanleg van een noord-zuidverbinding tussen de Soestdijkseweg en de Amersfoortseweg. Volgens een kaart uit 1902 was de verbinding toen bekend als de *Grintweg*. In 1904 werd die naam gewijzigd in de huidige.

De van 1653 daterende als **Amersfoortse en Utrechtse Weg** bekende verbinding De Bilt – Amersfoort kwam in de plaats van een wat zuidelijker gelegen verbinding over Leusden. De realisatie van de 17de-eeuwse verbinding ervan was onderdeel van een cultuurhistorisch bijzonder project. Daarbij verdeelden de initiatiefnemers ervan een strook tussen De Bilt en Amersfoort in vakken, die in eigendom konden worden verkregen als aspirant bezitters er een deel van de weg zouden (laten) aanleggen.

In de richting van het wegtracé werd de afmeting van de vakken honderd roeden (= 376 meter). De vakken moesten van elkaar worden gescheiden door paden van elf meter breed (zie verder ook de website www.weghderweegen.nl). Van de aldus tot stand gekomen paden is nog het een en ander over, waarbij sommige thans deel uitmaken van langere wegen als de Hobbemalaan, Prins Alexanderweg, Panweg en Dolderseweg.

De kaarsrechte weg kon aan de zuidwestkant van de Utrechtse Heuvelrug grotendeels over de nauwelijks hellende brede stuwwalzoom worden aangelegd. Bij Amersfoort moest echter de stuwwal worden gepasseerd. Dat gebeurde in een gebied waar deze zich manifesteert als een breed plateau. Ter weerszijden van de weg verrees op veel plaatsen gaandeweg meer bebouwing, waaronder die van de kern Soesterberg.

De van Soesterberg via Austerlitz in zuidoostelijke richting lopende **Oude-Postweg** was onderdeel van een verbinding Arnhem-Amsterdam, waarvan de vroegere functie uit de naam blijkt. Ten noorden en oosten van Zeist verbond de oude **Woudenbergse Zandweg** Utrecht en De Bilt met het dorp waarnaar hij genoemd werd. Op een door B. de Roy vervaardigde kaart uit 1677 is de verbinding aangeduid als de **Woudtweg**. Bij de uitbreiding van Zeist in noordelijke richting zijn delen van de weg verdwenen, wat uit cultuurhistorisch oogpunt moet worden betreurd. De wel behouden gebleven verbinding Zeist – Woudenberg was waarschijnlijk een strategische weg uit de Napoleontische Tijd.

In en vlakbij Zeist volgt hij het tracé van een laan die tot het landgoed [Beek en Royen](#) behoorde.

Amersfoort was eeuwenlang via Oud Leusden met Driebergen verbonden door een zandweg, die ook als schaapsdrijf fungeerde. Vroeger werden delen van die verbinding *Woudweg*, *Woudenbergse Weg*, *Driebergs of Drieberger Spoor* en **Traay** of *Traayweg* genoemd. Op het grondgebied van de gemeente Leusden verdween de historische verbinding in de vorige eeuw bij de herinrichting van een uitgestrekt gebied voor militaire doeleinden.

De in de Franse Tijd ontstane nederzetting Austerlitz en het veel oudere Maarn raakten verbonden door een ten dele nogal bochtige zandweg. Die werd vroeger *Maarnse en Austerlitzer Weg* genoemd. Het meest zuidoostelijk stuk was echter een deel van de *Pyramideweg* en ook bekend als de *Boerenweg*. Op het grondgebied van de voormalige gemeente Maarn zou de verbinding later echter worden omgedoopt in **De Hoogt**.

In het zuiden van de oude stad Amersfoort occupeerde de wijk Leusderkwartier een cultuurlandschap met veel akkerbouw. Het was ontsloten door van het Middeleeuwse Amersfoort uitstralende radiale wegen, die onderling door een aantal dwarsweggetjes of -paden waren verbonden. De drie voornaamste radiale ontsluitingen bleven behouden. Van west naar oost zijn dat de **Leusderweg**, **Woestijgerweg** en **Arnhemseweg**.

Van de genoemde wegen waren de Leusder en Arnhemseweg onderdeel van interlokale verbindingen, terwijl de Woestijgerweg op het landgoed Nimmerdor eindigde.

Even ten oosten van de Leusderweg ontsloot een vierde radiale weg alleen het akkerland. Van deze weg bleef slechts het tracé **Munnikenpad - Galvanistraat** behouden.

Het zuidwesten van het Leusderkwartier wordt van de rest van de wijk gescheiden door een historische verbinding met de landerijen bij de buurtschap Bavoort. In de bebouwde kom volgen de **Voltalaan**, het zuidelijk deel van de **Stephensonstraat** en de **Keesomstraat** vrijwel het tracé ervan, elders doen dat de in elkaars verlengde gelegen **Buurt- en Paradijsweg**.

Een oude ontsluiting van het Leusderkwartier is ook de in elkaars verlengde gelegen **Zandbergerlaan en Waterdaal**.

In het gebied van Den Treek – Henschoten is het wegennet sinds het begin van de negentiende eeuw nogal gewijzigd. De van Oud Leusden naar het zuiden lopende Wijkerweg werd toen vervangen door de aanvankelijk slechts met grind verharde Doornseweg.

Wel in onbruik geraakt maar nog goed herkenbaar is de voormalige **Oude Utrechtse Weg**, waarvan de rol werd overgenomen door de zuidelijker aangelegde Zeisterweg.

Aan de andere kant van de heuvelrug was de in Zeist beginnende **Oude Arnhemse Bovenweg** over grote lengte onderdeel van een route, die eertijds *Heer- of Bovenweg* werd genoemd en deel uitmaakte van een verbinding Keulen-Utrecht.

Vroeger liep de Oude Arnhemse Bovenweg naar de Doornse Kampweg.

Sinds in 1838 het landgoed *Der Hirtler* werd gesticht (in 1960 afgebroken) is het oostelijk deel van de weg echter in enkele fasen wat naar het noorden verlegd, waarbij hij in 1937 geheel zijn huidige beloop kreeg. Deze Arnhemse Bovenweg vormt thans de kortste verbinding tussen de noordelijke en noordoostelijke buitenwijken van Zeist, Driebergen en Doorn.

De belangrijkste verbinding tussen de genoemde plaatsen loopt wat meer zuidelijk, ongeveer evenwijdig eraan. Ze kwam grotendeels voort uit een weg, waarover de parochianen van Driebergen en Rijsenburg naar de kerk gingen. De inwoners van beide dorpen kerkten namelijk tot na de Reformatie in Zeist.

De voormalige kerkweg is buiten Zeist pas in de 19de eeuw bestraat. De **Dorpsstraat** van Zeist werd echter al in de Middeleeuwen verhard. Er zijn redenen om aan te nemen dat deze wat stedelijk aandoende straat oorspronkelijk een kade langs de eertijds via Zeist lopende Kromme Rijn was. Het weggedeelte tussen de kernen van Driebergen en Doorn dateert van de 18de eeuw en is dus nog niet erg oud.

In en bij het gebied van de Kaapse Bossen zijn zowel de **Woudenberger Weg** als het Maarnse, Woudenberger en Maarsbergse Voetpad restanten van verbindingen tussen Doorn en de plaatsen waarnaar ze heten. De voetpaden werden onder meer door kerkgangers gebruikt. Een deel van het Maarnse Voetpad, dat binnen de bebouwde kom van Doorn kwam te liggen is omgedoopt in Van Bennekomweg en Van der Leeweg.

Oostelijk van Doorn vervult de **Leersumsestraat** reeds lang een belangrijke verkeersfunctie. Zuidelijk van de Driebergsestraat en Leersumsestraat of Bovenweg waren de nu deels verdwenen **Molen-, Post- en Buurtweg** vroeger belangrijke interlokale verbindingen.

Onderlangs de noordoostelijke stuwwalflank liggen in het wandelgebied twee min of meer evenwijdige oude verbindingen van Maarn met het landgoed Maarsbergen en de buurtschap Valkeneng. De meest noordoostelijke is de **Buurtsteeg**, de andere de **Maarnse Grindweg**. De eerstgenoemde is het oudst en werd al rond 1720 op een landkaart aangegeven. Vroeger was de verbinding bekend als de *Buurtwegh* en de *Maarsbergse Weg*. De Maarnse Grindweg is omstreeks 1845 aangelegd. In de 19de eeuw werd hij Valkenengsche Weg genoemd.

Cultuurhistorisch is ook interessant dat sommige zandwegen herinneren aan voormalige gemeentegrenzen. Een duidelijk voorbeeld is de zandweg die de vrijwel kaarsrechte grens tussen de vroegere gemeenten Maarn en Doorn volgt. De weg werd bij de grootschalige herbebouwingen van de afgelopen eeuwen gefaseerd aangelegd. Zulke bestuurlijke grenzen flankerende zandwegen markeren ook een aantal andere geplante houtopstanden van de Utrechtse Heuvelrug.

De autosnelwegen en spoorlijn

Het centrale deel van de Utrechtse Heuvelrug wordt doorsneden door twee autosnelwegen en een spoorlijn.

Na de Tweede Wereldoorlog werd de 17de-eeuwse verbinding De Bilt – Amersfoort gefaseerd gemoderniseerd, waarbij enkele tracégedeelten zelfs werden verlegd. Later zou de functie van de weg wat zuidelijker grotendeels worden overgenomen door de flauwbochtige autosnelweg **A 28**. Die werd zoveel mogelijk buitenlangs de bestaande bebouwde kommen aangelegd. Het tracé van deze weg is bij de Leusder Heide ingegraven in het stuwwallichaam.

Om de stad Amersfoort nog meer te bevrijden van doorgaand verkeer werd door de 17de-eeuwse verbinding De Bilt – Amersfoort intussen via een verkeersknooppunt en randweg de mogelijkheid geboden ook gebruik te maken van de A 28. Het **Stichtse Rotonde** gedoopte verkeersknooppunt werd ingegraven in het stuwwallichaam.

Ter hoogte van Maarn zou een laag gedeelte van de stuwwal in de veertiger jaren van de 19de eeuw worden doorgraven voor de aanleg van de spoorlijn Utrecht-Amersfoort. De spoorbaan kwam ter plekke van de stuwwal echter toch nog op een zodanige hoogte te liggen, dat voor de realisatie van de beide er op aansluitende trajectdelen een vrij lange dijk moest worden gebouwd. De ervoor benodigde grond kwam vrij bij het graven van de spoorweginsnijding.

Langs de zuidzijde van de spoordijk ligt de autosnelweg **A 12**. Deze werd tussen Driebergen en Maarsbergen in 1949 als eenbaansweg voor het verkeer opengesteld. In 1956 kwam de tweede baan van het wegvak gereed.

Talrijke buitens

Na de Middeleeuwen werden vooral langs de zuidwestrand van de Utrechtse Heuvelrug en bij Amersfoort opmerkelijk veel buitens gesticht. Evenals elders gebeurde dat primair op plekken waar voordien kastelen of boerderijen van de grote Middeleeuwse landgoederen waren gebouwd. Dat waren immers plekken waar waterpartijen aanwezig waren of het ontstaan ervan gemakkelijk kon worden bewerkstelligd. Bovendien waren het doorgaans boer- en boomvriendelijke gronden, die allerlei soorten agrarisch grondgebruik, de houtteelt en parkbeplantingen interessante perspectieven boden. Of van die mogelijkheden gebruik werd gemaakt hing overigens ook af van de bereikbaarheid van de plekken voor de welgestelden die zich konden permitteren buitens te stichten. Veel van die rijken waren ook stedelingen. Het is dan ook geen wonder dat vooral in de wijde omgeving van Utrecht en Amersfoort buitens werden gesticht.

Onderlangs de zuidwestrand van de Utrechtse Heuvelrug ontstond de verreweg grootste concentratie van buitens. Omdat ze veelal op slechts weinig geaccidenteerd akkerland werden gesticht streefden de eigenaren van de terreinen naar een verhoging van hun aantrekkelijkheid. Er werden daarom natuurlijk ogende, sierlijke waterpartijen en zachtglooiende heuvels gecreëerd. Bovendien zou op de terreinen van de buitens veel opgaand loof- en naaldhout worden geplant.

Vanwege deze ontwikkeling werd de gordel buitens onderaan de zuidwestflank van de Utrechtse Heuvelrug de **Stichtse Lustwarande** gedoopt. De lommerrijke zone zou gaandeweg echter zo'n aantrekkelijk leefmilieu worden, dat het verleidelijk werd er gronden te gaan verkavelen voor de bouw van villa's en andere woningen. Vrij veel buitens zijn daardoor helaas weer geheel of gedeeltelijk

verdwenen. Een lichtpuntje is dat de woningen die er voor in de plaats kwamen architectonisch interessant kunnen zijn. Dit is met name het geval waar er woningen staan uit de periode 1890-1930.

Naarmate het algemener en gemakkelijker mogelijk werd zich via (spoor)wegen te verplaatsen zouden ook meer afgelegen plekken aantrekkelijker worden voor de stichting van buitens. Zeker wanneer er voordien door de eigenaren van de uitgestrekte Middeleeuwse landgoederen reeds was overgegaan tot herbebossingen. De nieuwe verblijfslocaties waren dan immers niet meer zo kaal en winderig als in vroeg historische tijd.

Al met al bestaat er dus een interessante relatie tussen de terreingesteldheid, ligging, en situering en structuur van de buitens.

In de volgende paragrafen laten wij de buitens per deelgebied de revue passeren. Onder de loep genomen worden daarbij successievelijk de omgeving van de Amersfoortse en Woudenbergse Weg, Stichtse Lustwarande, het stuwwalzoomterras en de stuwwal.

De buitens bij de Amersfoortse Weg

Op de stuwwalzoom werden ook bij de 17de-eeuwse straatweg naar Amersfoort buitens gesticht. Even voor Huis ter Heide was dat de voormalige buitenplaats **Dijnselburg**. Tijdens de Middeleeuwen lag er de uithof *Dijnslo* van het Vrouwenklooster te De Bilt. Het huidige huis van Dijnselburg dateert van 1883 en vertegenwoordigt de neorenaissancestijl.

In 1947 verwierf het Aartsbisdom Utrecht de buitenplaats. Eind 1949 nam de gemeente Zeist op haar beurt een deel van het landgoed over om het voor uiteenlopende doeleinden te gebruiken. Niet lang daarna liet het aartsbisdom bij het grote landhuis een filosoficum neerzetten.

Tegenover Dijnselburg verdient de van 1915 daterende, kleine buitenplaats ***Villa Nova*** de aandacht. Het door Robert van 't Hoff ontworpen landhuis kenmerkt zich namelijk door een bijzondere, moderne vormgeving met dominerende horizontale lijnen.

Ter hoogte van Dijnselburg vinden wij ook de jonge *buitenplaats Ter Wege*, waarvan het neobarokke huis in 1905 werd gebouwd en in 1912 vergroot.

In Huis ter Heide dateert het landgoed **Zandbergen** uit de tijd dat de Amersfoortse Weg werd aangelegd, dat wil zeggen van kort na 1652. Het huis is later echter gereconstrueerd.

Bij het huis hoorde een volgens een geometrisch patroon aangelegd park, dat in 1860 geheel volgens de landschapsstijl zou worden omgevormd. Van het rechtlijnige park resteert zowel voor als achter het huis nog een groot deel van een zogenaamde zichtlaan. Op het terrein van Zandbergen bleef ook een ijskelder bewaard.

Sinds het begin van de vorige eeuw is het gedeelte van de buitenplaats aan de overzijde van de Amersfoortse Weg gaandeweg bebouwd geraakt. Er kwam een villapark met onder meer de grote huizen *Beukenoord* (1900), *Den Hoeck* (1905) en *Nieuw Zandbergen* (1913). Bovendien werd er het later **Rodichem** genoemde buiten *Overplaats* gesticht. In de vijftiger jaren zouden hier 107 bejaardenwoningen worden neergezet.

Vorbij Huis ter Heide zien wij aan de noordwestkant van de Amersfoortse Weg het imposante landhuis van **Beukbergen** liggen. Evenals het landgoed Zandbergen werd de buitenplaats Beukbergen kort na de aanleg van de weg gesticht. Het tegenwoordige huis dateert echter van 1910.

Ook bij Beukbergen vinden wij nog enige zichtlanen van een verdwenen geometrisch park. Betreurd moet worden dat de onmiddellijke omgeving van het Huis Beukbergen werd ontluisd door ontgrondingen.

De buitens bij Woudenbergse Weg

In 1797 werd de Fransman Damblé oostelijk van Zeist de mogelijkheid geboden op de smeltwaterafzettingen een groot stuk heide te gaan ontginnen. Damblé noemde zijn bezit **Wallenberg**, waarvan de huidige naam **Wallenburg** een verbastering is. Al snel liet Damblé een deel van zijn landgoed ontsluiten door een rechthoekig wegenpatroon. De voornaamste hoofdontsluitingen vormen er een assenkruis. In en kort na de Franse Tijd was bij het kruispunt ervan sprake van enige agrarische bedrijvigheid. Hieraan herinneren nog de walletjes die sommige voormalige landbouwpercelen markeerden. Een volgende eigenaar beboste het terrein van het landgoed.

Bij en op de westelijke stuwwalflank verwierven de met elkaar verwant rakende eigenaren van het geleidelijk groter wordende landgoed **Den Treek – Henschoten** veel grond. Vooral bankier Stoop en leden van de familie De Beaufort waren er actief.

Daaraan herinnert onder meer de naam van het multifunctioneel cultureel centrum **Het Beauforthuis**. Het was oorspronkelijk een kerkje dat een lid van de familie De Beaufort voor de inwoners van Austerlitz liet bouwen.

Bankier Stoop was zeer geïnteresseerd in de ondergrond van zijn terreinen. In de jaren 1833 en 1836 liet hij daarom bij de Woudenbergse Weg een diepe boring uitvoeren. Dit gebeurde ter plekke van de ronde “Kuil van Stoop”, die vanwege het onderzoek zou zijn gegraven.

Noordwestelijk van de kuil werd bij de Oude Woudenbergse Zandweg het **Witte Huis** gebouwd.

Bij de achterzijde ervan staat de bosschuur *De Ouwe Kamp*.

In 1939 werden de landgoederen Austerlitz en Wallenburg verworven door Staatsbosbeheer.

Het bij de Woudenbergse Weg gelegen kleine landgoed **Sonnehaert** bleef echter particulier bezit. Daar was in 1909 de buitenplaats **Riendelwoud** gesticht. Het terrein heeft bij de villa van het voormalige buiten het karakter van een landschapspark, terwijl zich in het er aan grenzende bos een elliptische vijver bevindt. In 2010 werd Sonnehaert verworven door de KNVB, die in de omgeving van het landgoed gaandeweg een groot sportcentrum realiseert.

In het noordwestelijk deel van het gebied was het terrein **Kozakkenput** een deel van het Zeisterbos. Dat bos werd geplant op een in de 18de eeuw uitgestrekt particulier domein. Na enkele malen in andere handen te zijn overgegaan zou het echter eigendom worden van de gemeente Zeist, die het later echter weer afstootte.

Aan de westkant van het gebied werden delen van de smeltwaterwaaier en (verstoven) dekzanden vrij diep ontgrond.

In 1996 verwierf Utrechts Landschap een groot deel van de *groeve Krakeling*, daaraan grenzende bossen en het gebied Kozakkenput. Dat grenst aan het voormalige landgoed **Wallenburg**. Daarvan wordt het gescheiden door het vijf kilometer lange kaarsrechte *Laantje zonder Eind*, dat onder andere ook het Zeisterbos doorsnijdt. Het splitst zich in Zeist tegenover de villa Pavia af van de Laan van Beek en Royen. De in vrijwel noordoostelijke richting lopende bosweg eindigt pas even voorbij de grens met de gemeente Soest.

De Stichtse Lustwarande als geheel

Het zuidwestelijk deel van de stuwwalzoom werd in de loop van de Middeleeuwen vanuit het rivierengebied bloksgewijs verdeeld in zuidwest-noordoost georiënteerde kavels van kilometers lengte. Sommige kavels werden van elkaar gescheiden door wegen. Ze liepen naar de eeuwenlang gemeenschappelijk als grasgronden gebruikte hogere delen van de Utrechtse Heuvelrug.

Voor het interlokale en interregionale verkeer kwamen er ook dwarsverbindingen, waarvan de al oude Arnhemse Bovenweg en Hoofdstraat de belangrijkste werden.

Vooraf bij de Hoofdstraat bleek de grond geschikt voor akkerbouw, terwijl er later de talrijke buitens van de Stichtse Lustwarande werden gesticht.

In de van nature slechts weinig geaccidenteerde lagere delen van de gordel met buitens werden sierlijke waterpartijen en glooiende heuvels gecreëerd. Op de ten dele recent verstoven hogere gronden werden enkele beken door uitgravingen met sprengsystemen verlengd.

De vele buitens van de Stichtse Lustwarande liggen bij de oude weg De Bilt-Zeist-Driebergen-Doorn, die tegenwoordig ook bekend is als de **N 225**. Deze verbinding draagt niet overal dezelfde naam. Zo wordt ze respectievelijk tot de kern van Zeist en grens van de jonge gemeente Utrechtse Heuvelrug Utrechtse en Driebergse Weg genoemd. Op het grondgebied van de voormalige gemeente Driebergen heet ze de Hoofdstraat. Het er op aansluitende trajectdeel door de vroegere gemeente Doorn werd tot aan de rand van het gelijknamige dorp Driebergse Straatweg gedoopt, terwijl het in de bebouwde kom van die kern is geregistreerd als de Dorpsstraat.

De Stichtse Lustwarande bij de Utrechtseweg

Het dorp De Bilt wordt aan de oostkant begrensd door het landgoed **Houdringe**. Het werd in 1619 gesticht op gronden die voordien in het bezit waren geweest van het klooster Oostbroek. Op de plaats van het huidige Huis Houdringe stond toen nog een boerderij.

Houdringe werd genoemd naar een in Henegouwen gelegen bezit van de familie die het buiten stichtte. Die breidde het nieuwe landgoed gefaseerd aanmerkelijk uit.

In 1779 liet een andere familie het hoofdgebouw van Houdringe vervangen door een groot landhuis. De destijds reeds aanwezige oprijlaan kreeg toen een andere beplanting. Die was een voorganger van de huidige naoorlogse beukenallee.

In de periode 1841-1954 wisselde het landgoed meermalen van eigenaar. Bovendien is het huis Houdringe toen meermalen verbouwd en ook uitgebreid. Bij de uitbreidingen werd het huis voorzien van twee naar voren springende vleugels. Iets heel apart is het in 1858 gebouwde, chaletachtige speel- of poppenhuisje van Houdringe, dat wordt gekroond door een ver uitstekend zadeldak, waaronder zich gebogen schoren bevinden.

De laatste particuliere eigenaar van Houdringe deed zijn bezit in 1954 over aan Utrechts Landschap. Die verkocht het imposante hoofdgebouw en zijn naaste omgeving aan de Grontmij. Hierna is het huis aan de achterzijde verder uitgebreid en voorzien van enkele nieuwe vleugels.

Op Houdringe wordt (voormalige) agrarische grond deels omgeven door bos en wijdmazig gecompartmenteerd door enkele brede houtsingels en lanen. Zo'n 30 ha van het vroegere cultuurland wordt tegenwoordig natuurvriendelijk begraasd.

Aan de kant van Bilthoven bleef het bosrijke **Noord Houdringe** particulier bezit. Helaas werd er middenin het bos een perceel ontgrond.

Het aan Houdringe grenzende buiten **Beerschoten** werd gesticht op gronden van een uithof, die behoorde tot de bezittingen van een vrouwenklooster in De Bilt. Die gronden werden in 1680 aangekocht door een welstandige Utrechter.

Beerschoten wisselde meer dan eens van eigenaar. Het hoofdgebouw van Beerschoten zou later zowel verbouwd als met twee lagere vleugels uitgebreid

worden. In 1889 werd het huis geteisterd door een brand, maar vervolgens in neorenaissancestijl gereconstrueerd.

Tot de bebouwing van Beerschoten behoren onder meer ook een voormalig koetshuis en buurtschapje met enkele woninkjes dat vanwege de situering van die huizen *Het Spinneweb* werd gedoopt. Het koetshuis van Beerschoten werd na in 1979 te zijn gerestaureerd een informatiecentrum van het Utrechts Landschap.

Kenmerkend voor het reeds in de negentiende eeuw weer bebost geraakte landgoed is een onregelmatig wegen- en padenpatroon, dat op de vrijwel vlakke gebieden overwegend rechtlijnig en elders nogal bochtig is. De deels door aarden walletjes geflankeerde zandweg langs de noordwestrand van het gebied was vroeger een schaapsdrift.

Op het landgoed Beerschoten loopt een sprengstelsel naar de omgeving van het gelijknamige grote landhuis. Aandacht verdient er ook de aanwezigheid van enkele lanensterren, een beukenberceau, twee markante terpjes en een ronde voormalige visvijver.

Een tijdlang was ook het oostelijk van Beerschoten gelegen Panbos een deel van het landgoed. In 1922 kon dat bos echter worden aangekocht door de NV Schaerweijde Bossen. Die richtte het noordelijk deel ervan in voor de golfsport. Bijna dertig jaar later kocht de gemeente Zeist de rest van het Panbos om bebouwing ervan te voorkomen.

Ten oosten van het Panbos werd het landgoed [Tannenberg](#) pas in 1905 gesticht. Er staat een vormenrijke gepleisterde villa. De laatste eigenaren van het buiten waren de dames Royaards. Na hun dood werd een stichting opgericht die het landgoed in 1965 voor een periode van honderd jaar verpachtte aan de gemeente Zeist. De bedoeling is dat het Utrechts Landschap eigenaresse wordt van de Tannenberg.

Even voor Zeist kruist de Utrechtse Weg het strookvormige landgoed [Vollenhoven](#). Het door een bospark met bochtige paden omgeven hoofdgebouw ervan is een breed in de 19de eeuw vergroot, 18de-eeuws pand. Op het landgoed staan ook een oranjerie, koetshuis, twee boerderijen en drie arbeiderswoningen.

In 1902 stond De eigenaar van Vollenhove een deel van zijn hoger gelegen gronden af voor de stichting van een sanatorium. Enkele decennia geleden gebeurde dat opnieuw voor enkele uitbreidingen van Zeist en de aanleg van de autosnelweg A 28. In het afgestoten gebied bleef nog een klein reliëfrijk bosgedeelte behouden. Het is cultuurhistorisch onder meer van belang door de aanwezigheid van een al vrij oud padenpatroon, waarvan de kenmerken representatief zijn voor de natuurlijkheid suggererende landschapsstijl. Cultuurhistorisch bijzondere landschapselementen die afzonderlijke vermelding verdienen zijn een voormalige uitzichtterp, door thuja's geflankeerd flauwbochtig pad, beukenlaan en de beplanting met rododendrons met terp.

Zuidwestelijk van het bosrelict werd bij de Utrechtse Weg in 1875 het buiten [Blanda](#) gesticht. Het huis ervan werd in 1906 vergroot, terwijl de erbij behorende tuin vrijwel geheel plaats moest maken voor een langgerekt kantoorgebouw.

Aanmerkelijk dicht bij de kern van Zeist staat aan de zelfde kant van de weg de van 1896 daterende en in 1976 door brand geteisterde, imposante witte villa [Ma Retraite](#), die zowel kenmerken van de neobarok als neorenaissance presenteert.

Al even imposant als de villa Ma Retraite werd in 1909 het huidige huis van de buitenplaats [Veldheim](#), dat de Hollandse neobarokstijl vertegenwoordigt. Opmerkelijke elementen van het gebouw zijn de torenachtige middenpartij aan de voorkant en de ter weerszijden ervan aanwezige zuilenstelling, waarboven zich op de eerste étage een balusterbalkon bevindt.

De terreinen van Ma Retraite en Veldheim reikten tot de Oude Arnhemse Weg. In de dertiger jaren zouden zij echter grotendeels worden getransformeerd in een villapark. Een laantje is daarbij gespaard en nu een pad tussen achtertuinen.

In 1987 werd de door brand verwoeste villa Ma Retraite weer hersteld, maar de tuin ervan verder bebouwd.

Vrijwel naast Veldheim ligt een relict van de buitenplaats [Schaerweijde](#). Het tegenwoordige huis van het voormalige buiten werd omstreeks 1863 gebouwd. Daarbij zijn in het begin van de vijftiger jaren een verdieping en zolderétage met afgeplat schilddak toegevoegd.

Nog wat dicht bij de kern van Zeist dan Schaerweijde liggen aan de noordoostkant van de weg [Bloemenheuvel](#), [Lommerlust](#) (beide eind achttiende eeuw)

en [Arendsburg](#) (ca 1880).

Het terrein van Lommerlust werd grotendeels bebouwd en het huis enkele jaren terug in 18de-eeuwse trant uitgebreid.

Aan de zuidwestkant van de Utrechtse Weg dateert het voormalige buiten [Nuova](#) van 1841. Het enkele malen veranderde, gepleisterde huis van het buiten presenteert ons een naar voren springende middenpartij met twee balkons. De tuin van Nuova werd vrijwel geheel opengesteld als wandelpark.

Naast Nuova lag het buiten [Oirschot](#), waarvan het landhuis en de tuinen ervan in 1961 grotendeels moesten wijken voor het grote gebouw van het Centraal Instituut voor Voedingsonderzoek TNO.

Een eindje verder van de Utrechtse Weg ligt aan de Kroostweg het thans door een woonwijk omgeven restant van de buitenplaats [Nijenheim](#). Hier staat nog een omstreeks 1860 gebouwd landhuis, bestaande uit een laag middengedeelte en twee haaks daarop geplaatste, wat hogere zijvleugels. Het uiterlijk van het landhuis is dus heel anders dan van de meeste negentiende-eeuwse villa's.

Weer terug gaande naar de zuidwestkant van de Utrechtse Weg staat tegenover Veldheim het voormalige, van 1860 daterende buiten [Nieuweroord](#). Het huis Nieuweroord werd enige malen verbouwd, waarbij het 1912 zijn huidige uiterlijk kreeg. Opmerkelijke onderdelen van het pand zijn een erkerachtige middenpartij, veranda met zuilen en daarboven aanwezig balkon. Schuin achter het landhuis werd een groot kantoorgebouw neergezet.

Tegenover het sterk verkleinde Schaerweijde vinden wij de vroegere buitens [De Brink](#) en [Beeklust](#). Zowel op De Brink als Beeklust staat nog een neoclassicistisch landhuis uit het midden van de vorige eeuw. Dat van Beeklust zou echter in 1906 worden verbouwd. De tuin van De Brink werd openbaar

wandelpark en die van Beeklust gedeeltelijk bebouwd.

Naast Beeklust ligt het laat 19de-eeuwse [Stenia](#), waarvan het huis meermalen min of meer ingrijpend is veranderd en in 1952 een plat dak kreeg. Ook de tuin van Stenia raakte voor een deel bebouwd.

De naam van de Zeister wijk [Kersbergen](#) herinnert aan een er vroeger gelegen Middeleeuws landgoed dat in 1538 de status kreeg van ridderhofstad. In 1854 werd het huis van Kersbergen vervangen door een nieuw. Tachtig jaar later zou het landgoed met het huis echter plaats moeten maken voor de er thans aanwezige luxe woonwijk.

In het centrum van Zeist was het fraaie [Walkartpark](#) de Overplaats van het voormalig buiten [Middenhoeve](#). Het park werd vernoemd naar de beide zusters die het park bezaten en het de gemeente Zeist onder bepaalde voorwaarden legateerden. Het landhuis van Middenhoeve stond op de plek waar later het postkantoor van Zeist werd gebouwd.

Enkele honderden meters oostelijker stond het vroeg 20ste-eeuwse buiten [Valkenbosch](#) dat door nieuwbouw is vervangen. Daarvan werd de deels verdiept aangelegde, geometrisch aangelegde tuin in 1955 een gemeentelijk wandelparkje, de Dieptetuin.

Nog meer dan door de hiervoor genoemde buitens zal men in Zeist geïmponeerd en geïnspireerd kunnen worden door het [Slot](#) en de erbij gelegen bebouwing. Het hoofdgebouw van het Slot werd in de jaren 1677-1685 in opdracht van Willem Adriaan van Nassau, heer van Odijk neergezet op een terrein waar voordien reeds een Huys te Zeist stond.

Schuin voor het slot staat links en rechts respectievelijk het Broeder- en Zusterplein met een rij woningen en werkplaatsen van de Hernhutters of [Evanangelische Broedergemeenschap](#). Deze bebouwing werd sedert 1748 ongeveer volgens een daartoe opgesteld basisplan opgetrokken. In 1967 is een deel van de Hernhuttersnederzetting afgebrand, maar later weer herbouwd, waarna de toenmalige Rijksdienst voor de Monumentenzorg zich in een deel van het complex vestigde.

De omgeving van het Slot werd destijds volgens de opvattingen van de rechtlijnige tuin- en landschapsarchitectuur aangelegd. Zowel in als bij de bebouwde kom van Zeist is hiervan nog het een en ander te zien. Opmerkelijke elementen van de rechtlijnige aanleg vormen de in elkaars verlengde gelegen Koelaan, Nassau Odijklaan, Slotlaan en Verlengde Slotlaan. Van deze vier wegen ligt de Koelaan zuidwestelijk van het slot, terwijl de drie andere de noordoostelijke omgeving ervan doorsnijden. De afstand tussen de beide uiteinden van het laansysteem bedraagt maar liefst zes en een halve kilometer. De Slotlaan werd de voornaamste winkelstraat van Zeist.

De Stichtse Lustwarande bij de Driebergse Weg

Bij de zuidostrand van Zeist behoorde een groot gebied lange tijd tot het 18de-eeuwse landgoed **Beek en Royen**, dat voornamelijk door een rechthoekig net van wegen werd ontsloten. Speciale vermelding verdienen de drie noordoostwaarts divergerende zichtassen, waarvan er een werd voorzien met een beekachtige waterpartij.

Omstreeks 1820 werden de bosgebieden ter weerszijden van de Laan van Beek en Royen en Woudenbergse Weg afzonderlijke landgoederen.

Het gebied ten zuidoosten van beide wegen is toen [Hoog Beek en Royen](#) genoemd. Er verrees in 1824 een nieuw neoclassicistisch landhuis, waaromheen een landschapspark werd aangelegd. In 1850 is in het zuidwestelijk deel van Hoog Beek en Royen het buiten [Pavia](#) gesticht.

Daar werd 13 jaar later ook een neoclassicistisch landhuis gebouwd en een landschapspark aangelegd.

Even ten zuidoosten van Hoog Beek en Royen werd bij de Driebergse Weg het kleine buiten [Sparrenheuvel](#) gesticht. Op het in de vorige eeuw deels bebouwde terrein ervan staat nog een vroeg 19de-eeuws betrekkelijk klein landhuis, waarvan alleen de middenpartij uit twee woonlagen bestaat.

In 1913 is een groot deel van de bossen bij het toenmalige Zeist gekocht door de gemeente Zeist, die niet lang daarna aankondigde ze gedeeltelijk te willen bebouwen. Dit stuitte echter op zoveel maatschappelijke weerstand dat de bebouwing beperkt zou blijven tot enkele smalle stroken.

De gemeente compenseerde dit door zuidoostelijk van het Zeisterbos de landgoederen [Kerckebosch](#) en **Molenbosch** aan te kopen en voor haar uitbreidingsplannen te reserveren. Bovendien werd een deel van Pavia als bouwlocatie verkocht.

Het Kerckebosch was grotendeels een bezitting van de RK kerk van Rijsenburg. Daaraan dankt het

bos ook zijn naam. Het thans voor een belangrijk deel bebouwde bos wordt diagonaal doorsneden door een oude verbinding met Austerlitz. Op het voormalige landgoed Kerckebosch staat nog een [imitatiekasteeltje](#) uit 1911, dat enige malen werd verbouwd.

In 1916 werd in het noordoostelijk deel van het Zeisterbos een nieuwe algemene begraafplaats aangelegd, die in 1942 zuidwestwaarts werd uitgebreid.

Van het landgoed [Molenbosch](#) resteert nog slechts een strook langs de Driebergse Weg. Het in 1837 opgetrokken, behouden landhuis ervan is een

neoclassicistisch bouwwerk met pilasters en een inspringende ingangspartij, waarvoor twee gegroefde Dorische zuilen staan. Het bij het huis gelegen bosrestant vertegenwoordigt de landschapsstijl.

Verderop bleven langs de Driebergse Weg de parken van [Heerewaarden](#) en [De Breul](#) gedeeltelijk behouden. Heerewaarden werd echter wel beroofd van zijn landhuis.

Het wel behouden grote landhuis van De Breul dateert van 1833. Zijn huidige vorm kreeg het echter pas in 1927. Opmerkelijke elementen van het landhuis zijn een halfronde middenpartij en plat dak. Op het terrein van De Breul verrees ook een koetshuis, terwijl er bovendien een ijskelder is te vinden. In de omgeving van het huis werd een landschapspark met een rivierachtige waterpartij en een aantal glooiende heuvels aangelegd.

In 1946 zou De Breul worden verworven door een stichting, die er een internaat vestigde en in het middendeel van het landgoed schoolgebouwen neerzette. Hiervoor werden ook enkele hectaren bos opgeofferd. Het overgebleven deel van het landschapspark van De Breul is tegenwoordig eigendom van Utrechts Landschap.

Tegenover Heerenwegen en De Breul werd in 1880 de nu ten dele bebouwde buitenplaats [Nieuw Beerschoten](#) gesticht.

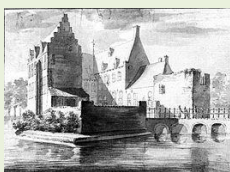
Zuidoostelijk van het Kerckebosch was het gebied [Heidestein](#) een groot deel van de vorige eeuw een particulier landgoed, dat door latere aankopen een omvang kreeg van 150 ha. In 1903 verrees er een landhuis dat zeven jaar later zou worden vergroot. De voornaamste eigenaar ervan liet er zand winnen voor een nabijgelegen kalkzandsteenfabriekje en ook voor recreatieve doeleinden grond verzetten. Aan zijn ingrepen herinneren onder meer drie (met water gevulde) terreindepressies, de deze laagten verbindende kanaalbeddingen en een hoge, ondertunnelde zandwal.

In 1926 viel het landgoed door vererving uiteen in de bezittingen **Groot en Klein Heidestein** met een oppervlakte van respectievelijk 90 en 60 ha. 13 Jaar later ging het grote landhuis verloren door brand. Sinds 1974 is Heidestein grotendeels eigendom van Utrechts Landschap. Zeven jaar later verwierf deze organisatie ook de enkele honderden meters brede strook die Heidestein van de Zeister wijk Kerckebosch scheidt.

De Stichtse Lustwarande bij de Hoofdstraat

Bezuiden de spoorlijn Utrecht-Ede liggen de terreinen van het voormalige 19de-eeuwse buiten [Beerschoten](#). Het werd in 1887 gelegateerd aan de gemeente Driebergen. Dat gebeurde onder de ontbindende voorwaarde dat het landhuis van de buitenplaats zou worden afgebroken en het park als wandel terrein opengesteld. Aldus geschiedde waarbij de gemeente op de plek waar het landhuis had gestaan een ronde theekoepel liet bouwen.

Vooraf ten zuidoosten van de A 12 behoorde een groot gebied tot het voormalige landgoed [Rijsenburg](#), waarvan het hoofdgebouw aanvankelijk bij de Langbroeker Wetering stond.

In het noordwesten van het landgoed lag een hofstede, die al op een kaart uit 1594 werd aangeduid en later *De Kraay* werd genoemd. Langs de boerderij stroomde de Kraaijbeek zuidwestwaarts.

Op de landerijen van de hofstede werd in 1835 het buiten [Kraaijbeek](#) gesticht. Daarbij moest de boerderij wijken voor de bouw van een groot landhuis. Vervolgens zou het vrij grote terrein van Kraaijbeek gaandeweg worden getransformeerd in een parklandschap met ombost cultuurland. De Kraaijbeek werd daarbij uitgebreid met sprengen en voor een belangrijk deel verwijverd. Sinds 1977 staat op Kraaijbeek een complex woningen voor senioren. Er achter bleef een groot deel van het in landschapsstijl aangelegde park van het landgoed behouden. Daar bevinden zich ook nog een koetshuis met woning, oranjerie en ijskelder.

In de laagte van de Kraaijbeek ligt de langgerekte heidetuin van de voormalige gemeente Driebergen. Ze werd aangelegd nadat de zware storm van februari 1953 tijdens de Watersnoodramp er veel oude dennen had gevloerd.

Zuidoostelijk van Kraaijbeek behoorde een zone lange tijd tot het landgoed [Sparrendaal](#), dat oorspronkelijk *Spar en Dal* werd genoemd. Het landgoed reikte tot de Traaij.

In 1754 werd er bij de Hoofdstraat een groot landhuis gebouwd. Schuin daarvoor verrezen aan beide zijden een tweetal identieke bijgebouwen. De drie panden bleven tot op de huidige dag behouden. Het huis van Sparrendaal werd midden op een toen reeds aanwezige kilometerslange ZW-NO georiënteerde zichtas gebouwd. De al op een kaart uit 1718 aangegeven zichtas bleef grotendeels herkenbaar. Aan de zuidoostzijde van de zichtas werd het grondwater van de Utrechtse Heuvelrug aangetapt via een sprengstelsel, dat voorbij de Arhemse Bovenweg tot in een reliëfrijk duinlandschap zou worden uitgebreid.

Omstreeks het midden van de 19de eeuw is het landgoed Sparrendaal grotendeels verkaveld. Op een aan het Bisdom verkocht deel ervan kwam toen het imposante [Groot Seminarie Rijsenburg](#) te staan.

Aan de noordkant van Sparrendaal lag in vorige eeuw het landgoed **Sparrenheide**. Het moest in 1969 het veld ruimen voor een gelijknamig bejaardencentrum, dat in 1996 met 66 aanleunwoningen is uitgebreid.

De gemeente Driebergen verwierf in 1954 het restant van Sparrendaal. Het grote landhuis werd daarna gerestaureerd en in gebruik genomen als raadhuis. In 1971 breidde de gemeente haar bezit op het vroegere terrein van Sparrendaal uit met gronden van het Groot Seminarie. Het laatste zou daarna nog tot 1984 blijven staan. Na de sloop van het 19de-eeuwse seminarie kwam er op een terrein van drie hectaren nieuwe bebouwing van uiteenlopend karakter voor in de plaats. Daarbij verrees ongeveer op de plek waar het seminarie stond een hoefijzervormig woongebouw. Een belangrijk deel van het nu gemeentelijk Sparrendaal bleef wandelpark. We vinden er een monumentaal lanenstelsel, rond vijvertje, schelpvormig prieel van puinbrokken en een slangenmuur.

Vorbij De Traaij liggen op het grondgebied van de voormalige gemeente Driebergen de (vroegere) buitens *Dennenburg*, *Welgelegen*, *Sterrebosch*, *De Bunt*, *De Put*, *Arcohove* en *De Horst*. De meeste vinden we langs de Hoofdstraat.

Van [Dennenburg](#) resteert thans nog een gedeelte bij het klooster *Arca Pacis*. Uit de structuur van dit gedeelte kan worden afgeleid dat het indertijd werd aangelegd in een gebied met grote strookvormige kavels. Op het enkele malen verkleinde Dennenburg staan een omstreeks 1880 gebouwd, neobarok landhuis, koetshuis, oranjerie, tuinmanswoning en boerderij.

Omstreeks 1825 zou op het noordoostelijk deel van Dennenburg het buiten [Welgelegen](#) worden gesticht. Er ontstond een landhuis, waaromheen een park in landschapsstijl werd aangelegd. In de dertiger jaren van de vorige eeuw zou het wat verder van de Hoofdstraat af gelegen deel van Welgelegen voor bebouwing worden verkaveld en verkocht. Kort voor het einde van de Tweede Wereldoorlog ging het landhuis verloren door een brand. In plaats hiervan verrees op Welgelegen nu een complex van 26 woningen, dat architectonisch de invloed van de Delftse School verradert.

In 1905 werden ook de gronden ter weerszijden van de Hoge Steeg van Dennenburg afgesplitst. Dat gebeurde voor de stichting van het buiten [Sterrebosch](#), waar een Jugendstilvilla werd gebouwd. In de twintiger jaren van de vorige eeuw werd het overgrote deel van Sterrebosch gebruikt voor de realisatie van een woonbuurt. Van het buiten rest ons nu nog slechts het grote huis.

Op **De Bunt** (Hoofdstraat 177) staat een rond 1880 in neoclassicistische stijl opgetrokken landhuis. Van het minibuiten **De Put** (Hoofdstraat 212) is het neogotische landhuisje een verbouwde dienstwoning van het vroeger veel grotere landgoed Dennenburg.

Arcohove (Hoofdstraat 179) laat ook kenmerken van Jugendstil zien.

Bij de hoek Hoofdstraat – Akkerweg werd het tientallen hectaren grote landgoed **Dennenhorst** in de loop van de vorige eeuw geheel verkaveld en bebouwd. Daarbij verdwenen zowel het monumentale landhuis als de dienstwoning.

Op **De Horst** (Hoofdstraat 211) staat een breed gepleisterd huis uit de dertiger jaren van de 19de eeuw, dat omstreeks 1910 nog met een verdieping is verhoogd. In 1945 werd er een levensbeschouwelijke hogeschool gevestigd. Daarvoor werd ook allerlei nieuwe bebouwing op het terrein gezet.

Noordoostelijk van het landgoed De Horst werden de voordien gemeenschappelijk door boerengemeenschappen gebruikte gronden van het Mollebos en omgeving eigendom van particuliere grootgrondbezitters. Die zorgden ook voor de herbebossing ervan. Wegens de aanwezigheid van steile duinformaties werden de zandwegen die het bos moesten gaan ontsluiten zoveel mogelijk door de vlakkere terreingedeelten gelegd. De bosgedeelten met veel duinformaties kenmerken zich dan ook door een bochtig ontsluitingspatroon.

Tegenwoordig is het 42 ha grote zuidwestelijk deel van het Mollebos gemeentelijk eigendom. De rest vormt de noordwesthoek van het 207 ha occuperende particuliere landgoed 't Heihuis, dat buiten het Mollebos op grondgebied van de voormalige gemeente

Doorn is gelegen. Aan de noordwestkant wordt het Mollebos bij de Traaij gemarkeerd door een klein verblijfsrecreatieterrein, congrescentrum, begraafplaats en woonwijkje.

De Stichtse Lustwarande van landelijk Doorn

Zuidoostelijk van het Mollebos ligt aan de overzijde van de Hydeparklaan behalve het overgrote deel van het landgoed 't Heihuis ook het langgerekte verblijfsrecreatieterrein *Het Grote Bos* op grondgebied dat vroeger door de gemeente Doorn werd bestuurd.

Dat kan trouwens eveneens worden opgemerkt over het ten zuidoosten van De Horst gelegen

voormalige buiten **Beukenrode**. Het terrein ervan behoorde in de periode 1819 - 1860 tot het uitgestrekte oude landgoed Moersbergen. Nadien werd Beukenrode een deel van het eveneens oude landgoed **Sterkenburg**. Met Moersbergen heeft het landgoed Sterkenburg gemeen dat er bij de Langbroeker Wetering een kasteel werd gebouwd. In 1873 liet de toenmalige eigenaar van Sterkenburg op het terrein van Beukenrode een paleisachtige tweede woning optrekken.

Beukenrode werd pas in 1908 een afzonderlijke bezitting. Later zijn echter 15 ha van het landgoed verkocht aan de stichting Bartimeus, die er een blindeninstituut vestigde. De resterende 54 ha werden het domicilie van een observatiecentrum. De functieveranderingen leidden tot een uitbreiding van de bebouwing op het landgoed. Daarbij bleef de structuur van het in landschapsstijl aangelegde bospark nog grotendeels behouden. Twee rechte boslanen waren er vroeger schaapsdriften.

Tussen de voormalige schaapsdriften Woestduinlaan en Berkenweg ligt de Doornse schilderswijk in het gebied van de voormalige buitenplaats **Der Hirtler**. Die behoorde eveneens tot de buitens die op gronden van Moersbergen werden gesticht. Dat gebeurde in 1838. In 1937 werd Der Hirtler gekocht door de gemeente Doorn, die het landgoed grotendeels liet bebouwen. Daarbij verdween in 1961 het landhuis ervan. Het vrij reliëfrijke Ludenbos is een restant van het buiten.

Oostelijk van Der Hirtler lag tussen de Berkenweg en Gezichtslaan het vroeg 19de-eeuwse *Buitenzorg*, dat later **Berkenheuvel** zou gaan heten. Sinds 1920 is het vrijwel geheel verkaveld en bebouwd geraakt. Daarbij werd in 1963 ook het landhuis gesloopt.

De ongeveer 10 ha grote over- en moestuin van Der Hirtler werd in 1860 het buiten **Aardenburg**, waar vijf jaar later een nog aanwezig landhuis verrees.

Respectievelijk in 1874 en 1897 zou Aardenburg met 10 ha van Huis Doorn en 7 ha van Moersbergen worden uitgebreid. Het door Copijn ontworpen park van Aardenburg vertegenwoordigt de landschapsstijl. Een belangrijk onderdeel ervan is een rivierachtige waterpartij. In 1954 werd Aardenburg een militair revalidatiecentrum, in verband waarmee de bebouwing er werd uitgebreid.

Oostelijk van Zeist werd het in historische tijd sterk verstoven gebied van [Bornia](#) particulier grootgrondbezit. Een belangrijke eigenaar was de Utrechtse jurist J.J. Uitwerf Sterling, die het nog bestaande landhuis van Bornia liet bouwen en voor een systematische herbebossing van het destijds nogal zanderige gebied zorgde. Sinds 1981 is het overgrote deel van Bornia eigendom van Utrechts Landschap.

Even ten zuiden van Doorn werd aan het eind van de dertiende eeuw een waterburcht voor de Utrechtse domproosten gebouwd. Hun landgoed werd in 1536 echter een ridderhofstad. Omstreeks die tijd verrees er al een groot deel van het gebouwencomplex dat bekend zou worden als [Huis Doorn](#). Dat zou in 1796 voor de toenmalige particuliere eigenaar ingrijpend worden verbouwd. In de omgeving ervan werd toen in Engelse landschapsstijl een bospark aangelegd. Om Doorn meer ontwikkelingsmogelijkheden te bieden werd het domein van Huis Doorn in 1874 grotendeels verkaveld.

In de periode 1920 – 1941 bewoonde de ex-keizer van Duitsland het toen nog altijd 60 ha grote landgoed. Na de Tweede Wereldoorlog is het geconfisqueerd door de Staat der Nederlanden. Huis Doorn is tegenwoordig een museum.

Oostelijk van Doorn lag het Middeleeuwse landgoed [Schoonoord](#), dat in 1748 werd uitgebreid met de aangrenzende bezitting *De Grote Wijngaard*. Het landgoed was geruime tijd eigendom van de uit de voormalige Kaapkolonie afkomstige familie Swellengrebel, die het destijds slechts ten dele beboste terrein hier en daar voorzag van een uitzichtheuveltje. Een ervan is de vanwege de aanwezigheid van een uitspanning bekend geworden Helenaheuvel, die naar de oudste dochter van de familie werd genoemd. In 1799 breidde de familie haar bezit bij Doorn nog uit met de agrarische bedrijven *De Schaffelaar* en *Dubbelland*.

De buitens van en bij het stuwwalzoomterras

Van de zone reliëfrijke dek- en stuifzanden onderlangs de noordflank van de Soesterberg was het gebied van het [Monnikenbos](#) voor de Reformatie een kerkelijk landgoed, dat behoorde tot de bezittingen van een klooster Mariënhove. In het kader van de Hervorming werd het landgoed echter overgenomen door de stad Amersfoort, terwijl het later eigendom zou worden van de gemeente Soest, wat het deels nog is. Een complex percelen in het noorden van het Monnikenbos behoort tegenwoordig tot de bezittingen van Utrechts Landschap.

Het Monnikenbos wordt aan de oostzijde begrensd door het voormalige landgoed [Birkhoven](#), waartoe verder noordwaarts ook een groot door houtsingels gecompartmenteerd agrarisch gebied behoorde. Het landgoed werd in 1907 openbaar geveild. De gemeente Amersfoort verwierf toen het reliëf- en bosrijke zuidelijke deel van Birkhoven. Daar stond ook de 19de-eeuwse villa van het landgoed.

Omstreeks 1850 was het relatief hooggelegen zuidelijk deel van Birkhoven al herbebossed. Het ontsluitingspatroon van de bossen verraadt dat ze grotendeels op een complex strookvormige kavels werden geplant.

De gemeente Amersfoort liet dwars door haar deel van Birkhoven de Barchman Wuytierslaan aanleggen. Met name langs de oostkant van deze weg verrees enige bebouwing. Daarachter kreeg het gebied van de **Bokkeduinen** ten dele een verblijfsrecreatieve functie.

In de dertiger jaren van de vorige eeuw zou een slechts weinig geaccidenteerd bosgedeelte in het noorden van Birkhoven worden getransformeerd in een landschap met een openluchtzwembad, openluchttheater, siervijver, daarop aansluitende beekachtige waterloop en diverse (markante) heuvels. Middenin het bos werd toen een terrein ingericht als pinetum.

De afgelopen decennia is het in 1948 gestichte [Dierenpark Amersfoort](#) al meer dan eens in het bos van Birkhoven uitgebreid, waardoor het er nu een oppervlakte van zo'n 14 ha occupeert. Het 19de-eeuwse landhuis van Birkhoven moest in 1972 wijken voor nieuwbouw van een zorginstelling, die in 2010 op haar beurt zou worden vervangen.

In 2004 werd het wandelbos gebleven deel van Birkhoven overgedragen aan het Utrechts Landschap, dat ook een complex percelen in het noordelijk deel van het Monnikenbos verwierf.

Tussen Den Dolder en Amersfoort werd het gebied van [De Paltz](#) in 1860 een afzonderlijk landgoed, waar toen ook een neoclassicistisch landhuis verrees. Het buiten zou herhaaldelijk in andere handen komen. Het zuidelijk deel van het landgoed is in de tweede helft van de vorige eeuw helaas geschonden door een grootschalige zandafgraving, waarvan een verdere uitbreiding in de tachtiger jaren echter kon worden voorkomen.

Tegenwoordig is het landgoed De Paltz eigendom van Utrechts Landschap. Deze besloot het jonge bos van de voormalige groeve bos in een beschut heidemilieu te transformeren.

Aan de oostkant van de Utrechtse Heuvelrug ontstond bij Amersfoort een concentratie buitens. In de stad is de op en bij een imposante rivierduinformatie gelegen voormalige buitenplaats [Randenbroek](#) daarvan een voorbeeld.

De naam Zandbergerlaan van het Amersfoortse Leusderkwartier herinnert aan een voormalig buiten. Zijn naam [Zandbergen](#) dankte het waarschijnlijk aan de ligging van het terrein in een gebied met een aantal imposante zandheuvelds. Op Zandbergen stond omstreeks 1800 al een boerderij. In 1880 werd de buitenplaats verworven door een toen zesjarige maatschappij voor opvang van wezen in het huisgezin.

Het bochtige straatje Waterdaal was de toegangsweg van Zandbergen. De naam ervan verwijst naar een in de naaste omgeving gelegen voormalig 17de-eeuws buiten [Waterda\(a\)](#) dat in het midden van de negentiende eeuw onderdeel werd van het bosrijke landgoed [Nimmerdor](#). Dat landgoed werd omstreeks 1645 gesticht door Everard Meijster, waaraan een straatnaam van het Leusderkwartier herinnert. Op een kaart van 1645 is te zien dat het park van Nimmerdor toen een geometrische structuur had. Het oostelijk deel van het park zou bijna twee eeuwen later echter volgens de opvattingen van de landschapsstijl worden heringericht.

Tussen Amersfoort en het sterk uitgegroeide Leusden liggen de bosrijke buitens [Heiligenberg](#) en [Lockhorst](#) deels op duinen, die vanuit het dal van de Heiligenbergerbeek werden opgewaaid. Heiligenberg wordt ook wel Hohorst genoemd. Vlak achter het huis stond op een hoge heuvel een klein klooster dat omstreeks 1050 werd verplaatst naar de stad Utrecht. De tuin van het landgoed

Heiligenberg kreeg zijn huidige karakter door een reconstructie volgens de landschapsstijl. Onder het klooster ressorteerde ook het zuidelijker gelegen domein Lockhorst.

Verder naar het zuiden werden langs de oostrand van de Utrechtse Heuvelrug al eeuwen geleden een aantal boerderijen gebouwd. Bovendien zouden er na de Middeleeuwen enkele buitens worden gesticht. [Den Treek](#) is daarvan een behouden gebleven bekend voorbeeld. Tot in de wijde omgeving van dat buiten kwam gaandeweg een uitgestrekt gebied in handen van enkele grootgrondbezitters. Dat waren met name de later met elkaar verwant geraakte families De Beaufort, van Asch van Wijck en Stoop. Van Asch van Wijck werd in

1816 eigenaar van de hofstede [Henschoten](#). De benoorden de Zeisterweg gelegen hoeve is omstreeks 1890 afgebroken.

Het overgrote deel daarvan behoort tegenwoordig tot het bekende landgoed **Den Treek – Henschoten**. Er is nog goed te zien dat de eigenaren ervan hun bezit op de meeste plaatsen herbeboosten. Wel moesten sommige houtopstanden vanwege de aanleg van een leidingstraat en het recente natuurbeleid weer wijken voor heidevegetaties.

Verspreid in de bossen van het landgoed staan een aantal villa's en andere woningen. Een ervan is een jachthuis. In de noordoosthoek van het landgoed staat een aantal grote 20ste-eeuwse villa's zelfs vrij dichtbij elkaar. Daarvan kreeg **Leusderend** gezelschap van andere bebouwing. Westelijk van de villa's werd de begraafplaats *Rusthof* gefaseerd in de bossen uitgebreid.

Zuidelijk van het thans multifunctionele landgoed Leusderend verrees in 1919 het landhuis **Groot Schutterhoef**, dat in 1930 werd verbouwd. Pal ten zuiden van het huis werd het erbij behorende park voorzien van een vijver met een eilandje. In 1945 is de villa geteisterd door een brand maar niet lang daarna in oude luister hersteld. Nog wat meer naar het zuiden verrees in 1934 het vrij langgerekte chalet

Klein Schutterhoef. Het hout ervan was afkomstig van een Noors bouwpakket.

Bij de landhuizen Groot en Klein Schutterhoef behoorden twee ten oosten van de Arnhemse Weg gelegen gelijknamige boerderijen. Hiervan is de hoeve Groot Schutterhoef getransformeerd in een zorgboerderij, die de kern wordt van een nieuw natuurrijk landgoed.

Het inmiddels enkele malen ten tonele gevoerde toponiem *schutter* verwijst naar een op de graasgronden vroeger uitgeoefend beroep. Een schutter moest er namelijk voor zorgen dat schaapskuddes zich gedroegen zoals van hen werd verwacht. Hij was dus eigenlijk een schaapherder.

Sinds het begin van de negentiende eeuw is het wegennet in het gebied van Den Treek – Henschoten nogal gewijzigd. Daarbij kregen de Buurt-, Vie- en Kerkweg (Leusdense Pad) een ander, rechter tracé. De van Oud Leusden naar het zuiden lopende Wijkerweg werd toen vervangen door de aanvankelijk slechts met grind verharde Doornseweg.

Onderaan de oostflank van de stuwwal werd aan het eind van de negentiende eeuw bij het als Quatre Bras bekende markante kruispunt Doornse Weg – Zeisterweg het buiten **Constantiahoeve** gesticht. De naam ervan zou later echter worden gewijzigd in *De Viersprong*. Er staan een in neogothische stijl opgetrokken kasteelachtig landhuis, chalet en koetshuis. Het vijf hectare grote bospark van de Viersprong werd in landschapsstijl aangelegd. Tegenwoordig is de buitenplaats

een onderdeel van het uitgestrekte landgoed Den Treek – Henschoten BV.

Enkele kilometers zuidelijker ligt bij de N 227 gedoopte weg Amersfoort-Doorn nog een ander buiten aan de oostelijke rand van de stuwwal. Het is de net ten noorden van de spoorlijn gesitueerde 12 ha occuperende buitenplaats **'t Stort**. Een markant terpje wordt er gekroond door een in chaletstijl gebouwde villa. Die werd in 1903 voor een welstandige Amsterdammer gebouwd en later nog enkele malen vergroot. Op het terrein van de buitenplaats is bij de Amersfoortseweg een

langgerekte voormalig koetshuis behouden gebleven. Het bosrijke park van 't Stort verradt de invloed van de late landschapsstijl. De buitenplaats werd in 2006 gerenoveerd.

Aan de andere kant van de spoorlijn werd in 1834 tussen de N 227 en het dorp Maarn een buiten gesticht op het terrein van de hofstede **Plattenberg**. Die werd er in 1861 vervangen door een landhuis dat later nog zou worden vergroot. Op het terrein staat ook een meer dan eens verbouwd koetshuis. De buitenplaats is tegenwoordig het domicilie van enkele bedrijfjes.

Tussen Maarn en Maarsbergen ligt aan de rand van de Gelderse Vallei het landgoed **Anderstein**. Tot de bebouwing ervan behoren een boerderijachtig landhuis uit 1914, villa-achtig eind 19de-eeuws koetshuis, portierswoning en orangerie. En verder met name nog wat boerderijtjes en woningen. De geomorfologische identiteit van het landgoed is helaas ernstig geschaad door de aanleg van een golfbaan.

Bezuiden **Maarsbergen** ligt het gelijknamige grote Middeleeuwse landgoed op en bij het stuwwalzoomterras. Het meermalen ingrijpend verbouwde, kasteelachtige landhuis ervan rijst op uit een waterpartij. Die behoort tot een overwegend rechthoekig grachtensysteem. Dat maakt op zijn beurt deel uit van een noordwaarts tot het dorp Maarsbergen te vervolgen, voornamelijk rechthoekige geometrische parkaanleg met lanen, cultuurland en bos.

Ten noorden van het [Huis Maarsbergen](#) vormt een ruim anderhalve kilometer lange zichtlaan de hoofdas van de geometrische parkstructuur. Deze als de *Heerensteeg* bekende zichtlaan werd onderdeel van een interlokale verbinding, die omstreeks 1848 is bestraat en in 1924 eigendom zou worden van de provincie Utrecht. Ten zuiden van Huis Maarsbergen werd de kogelronde [Folcoldusheuvel](#) 10 à 20 meter beneden zijn platte kruin omkraagd door een vrijwel rond walleetje met een middellijn van circa 800 meter. De heuvelkruin was het centrum van een padenster, die later zou worden vervangen door een aantal flauwbochtige lanen.

De hooggelegen jonge buitens

Van de jongere buitens ligt een belangrijk deel op de stuwwal. Beschikbaar kwamen daar vooral verdeelde markegronden en terreinen van uitgestrekte voormalige Middeleeuwse landgoederen. Sommige daarvan zouden vroeg of laat worden verworven door leden van de met elkaar verwant rakende families De Beaufort, van Asch van Wijck en Stoop. Hun ook nabijgelegen delen van het aangrenzende stuwwalzoomterras vormen het uitgestrekte bosrijke landgoed Den Treek – Henschoten.

Op de stuwwal kocht de Amsterdamse bankier Stoop bij de Zeisterweg stukken heide. Hij liet er een neogotisch jachthuis en koepelvormig tuinpaviljoen bouwen. Architect ervan was Jan David Zocher jr. die voor de omgeving van het jachthuis een landschapspark met een “Alpenweide” ontwierp. Het jachthuis kwam in een valleachtige stuwwalpas en de koepel bovenop de er noordelijk aan grenzende welving te staan.

Iets zuidelijker werden respectievelijk vrijwel boven- en onderaan de oostelijke stuwwalflank het [Berghuisje](#) en Italiaans ogende landhuis **De Laagt** gebouwd.

Een kilometer zuidelijker zou middenop de stuwwalflank in 1908 het landhuis [De Hoogt](#) worden gebouwd. Beneden het huis werd op de helling een peervormige open ruimte gecreëerd.

De villa's Het Berghuisje, De Laagt en De Hoogt zijn in de vorige eeuw nog een keer vergroot.

Langs de noordzijde van de spoorlijn Utrecht-Ede werd de stuwwal geoccupeerd door het 175 ha grote landgoed [Noordhout](#). Onderaan de ter plekke vrij markante zuidwestflank van de stuwwal verrees er in de 19de eeuw bij de Traayweg enige bebouwing, waarvan de panden later nog zouden worden vergroot. Evenals op de terreinen van Den Treek – Henschoten werd er in het gebied van Noordhout reeds tijdens de 19de eeuw veel heide bebost. Later zouden enkele slechts weinig geaccidenteerde stukjes hei en bos echter worden getransformeerd in agrarisch cultuurland.

Evenals enkele westelijker gelegen landgoederen is Noordhout tegenwoordig eigendom van Utrechts Landschap.

Langs de zuidzijde van de spoorlijn werden tientallen hectaren van de stuwwal zo diep ontgrond dat er een langgerekte plas ontstond. Op een uitgespaard eilandje kan er een verzameling bovenin de groeve gevonden zwerfstenen worden bezichtigd.

Zuidelijk van de groeve liggen enkele verblijfsrecreatieterreinen en de voormalige vroeg 20ste-eeuwse buitenplaats [Stameren](#). Behalve een landhuis staan er onder meer een koetshuis en boswachterswoning. Bovendien kwam er vanwege het huidige gebruik van de buitenplaats voor de huisvesting van geestelijk gehandicapte dames enige nieuwe bebouwing. Bij het landhuis van Stameren ligt een in landschapsstijl aangelegde heidetuin met een aantal monumentale solitaire bomen.

Ten zuidwesten van het landgoed Stameren ligt het natuurrijke landgoed ['t Heihuis](#) op en onderlangs de zuidwestelijke stuwwalflank, die er door een tweetal markante smeltwaterdalletjes en een reeks dekzandruggetjes wordt verlevendigd.

In het midden van de 19de eeuw was een groot deel van het gebied al door vorige eigenaren van het gebied herbebost. Een vrij reliëfrijk deel van het bos zou later echter worden getransformeerd in een agrarische enclave. In 2005 zijn de agrarische activiteiten er echter gestaakt.

Zuidelijk van Stameren was **Hoog Moersbergen** een hooggelegen deel van een eertijds uitgestrekt landgoed. Daar stond zuidwestelijk van Doorn bij de Langbroeker Wetering het [kasteel Moersbergen](#). Op Hoog Moersbergen verrees in 1900 een landhuis, dat al in 1935 weer werd afgebroken.

Noordelijk van de bij Doorn gelegen Kaapse Bossen ligt op een deel van het stuwwalplateau van Hoog Moersbergen het 19de-eeuwse landgoed **Zonheuvel**. Na de dood van de laatste eigenaar vestigde er zich een humanistische stichting, die er een groot gebouw liet neerzetten. Tussen Doorn en Leersum vertegenwoordigen [De Ruiterberg](#), [De Diepwel](#), [De Hoogstraat](#) en [Darthuizerberg](#) de jongere generatie buitens, waarvan de huizen bij de bovenranden van een stuwwalplateau of –terras werden gebouwd.

Het landgoed De Hoogstraat kwam voort uit een in 1772 voor het eerst vermelde boerderij die aan de zuidzijde van de Rijksstraatweg lag. Door aan- en verkopen veranderde het landgoed herhaaldelijk van omvang, vorm en ligging. Daarbij behield uiteindelijk alleen gebied benoorden de Rijksstraatweg de oorspronkelijke naam De Hoogstraat. Daar staat bovenop een stuwwalplateau ook het in 1915

voltooid huidige landhuis van het landgoed.

Oostelijk van de Hoogstraat was het buiten De Darthuizerberg oorspronkelijk een deel van het vroeger zeer uitgestrekte Middeleeuwse landgoed [Broekhuizen](#). Daar bevindt zich ook de [Tombe](#)

[van Nellesteyn](#), een mausoleum met uitzichttoren. Op een terras van de heuvel stond een uitspanning, die in 1904 plaats maakte voor een monumentaal landhuis. Dat werd in de zestiger jaren van de vorige eeuw ook gesloopt. Wat oostelijker bleef een uit de omgeving van Den Haag afkomstige oude theekoepel wel behouden.

Zuidelijk van de Rijksstraatweg verrees op het uit een boerenbedrijf voortgekomen landgoed [Darthuizen](#) pas in 1917 een villa. De door de Zeister architect J. Stuivinga ontworpen villa Darthuizen is een breed landhuis, dat aan de buitenzijde uit rode baksteen werd opgetrokken en wordt gekroond door een groot rieten schilddak. Schuin tegenover de grote villa staan een voormalige schaapskooi en boerderijachtig kleiner landhuis.

Rond de villa Darthuizen worden enkele percelen cultuurland door bochtige bosranden omgeven. De toegangsweg naar de villa Darthuizen is een aan beide zijden door bos geflankeerde oude lindenlaan. Ontwerper van de landgoedstructuur was de bekende architect L.A. Springer.

Bij de straatweg naar Utrecht was [Dartheide](#) een deel van Broekhuizen waarop in 1824 een villa kwam te staan. Deze werd gebouwd voor de heer Van Nellesteyn, die destijds de eigenaar van het landgoed Broekhuizen was. Van Nellesteyn liet de villa bouwen omdat zijn zoon dan het hoofdgebouw van Broekhuizen kon betrekken.

In 1961 verwierf Utrechts Landschap het zuidoostelijk deel van de Darthuizerberg en daarbij gelegen gronden van de Darthuizerpoort met een totale oppervlakte van 44 ha. De bedoeling is er een deel van het padennet te laten dichtgroeien. Het terrein van het Utrechts Landschap ligt noordelijk van het huis Dartheide, waarnaar het ook is genoemd.

Op de noordoostelijke flank van de stuwwal ligt het vroeg 20ste-eeuwse landgoed van het [Huis te Maarn](#). Het werd in 1906 gesticht en tot het jaar 1920 gefaseerd uitgebreid.

Bovenaan de vrij steile stuwwalflank verrees in 1916 het grote neoclassicistische hoofdgebouw van het landgoed.

De plek waar het Huis te Maarn werd gebouwd lag in een vrijwel druppelvormig complex bospercelen, dat door enkele aarden walletjes was omgeven. De aarden walletjes zijn er nog, terwijl het bos bij het grote landhuis al tamelijk snel na de stichting van het landgoed grotendeels verdween. Er voor in de plaats kwam een tuin met trappen en weiland en enkele ceders. De tuin werd in 1907 ontworpen door P.H. Watzel.

Aan de noord- en noordoostkant van het weiland wisselen smalle beboste percelen af met een waaier divergerende stroken open (heide)terrein, die de stuwwalflanken afdalen.

Op een van de heidestroken valt de aanwezigheid van een groep dicht opeen staande oude jeneverbessen op.

In 1928 viel het landgoed van het Huis te Maarn door vererving uiteen. Een van de erfgenamen stichtte toen in de noordoosthoek van het bezit bij de 19de-eeuwse buurtschap De Venen een nieuw landgoed **De Venen**. Kenmerkend voor het bos van dit ongeveer 15 ha grote terrein is een overwegend wijdbochtig lanenpatroon, dat ten dele aan een wiel met spaken doet denken. Bij de oostnoordostrand van het bos omgeeft een vijvertje een miniatuureiland. Sinds 2003 is het buiten De Venen een deel van het nabijgelegen grote oude landgoed **Maarsbergen**, dat ten zuiden van het gelijknamige dorp is gelegen.

De invloed van militaire activiteiten

Even ten westen van de voormalige vliegbasis zijn een aantal ronde kuilen van het Numansbos bomtrechters uit de Tweede Wereldoorlog.

In de dertiger jaren van de vorige eeuw besloot het Rijk een groot deel van de Soesterberg en omgeving te gaan gebruiken voor tankoefeningen.

Omstreeks 1938 is daarom in de noordoosthoek van het gebied **De Vlasakkers** de Bernhardkazerne gebouwd. Na de oorlog kreeg deze gezelschap van allerlei andere bebouwing.

Ten westen van het kazernecomplex werd intussen zowel op als onderaan de stuwwal een dicht netwerk verharde oefenbanen aangelegd.

In 1949 werd ook het tot ruim 50 meter boven NAP reikende stuwwalgedeelte **De Stompert** militair oefenterrein en afgesloten voor het publiek. Bij de inrichting van het terrein voor zijn militaire functie werd veel grond verzet. Met name de aanleg van hellende oefenbanen voor terreinvoertuigen zou ingrijpende gevolgen hebben. Sinds 1992 is het terrein weer vrij toegankelijk.

Omstreeks 1910 werd onderaan de zuidwestelijke flank van de stuwwal op de zowel reliëfarme als stevige ondergrond van de smeltwaterwaaiers een klein vliegveld aangelegd. Het zou later gefaseerd uitgroeien tot de belangrijke [luchtmachtbasis Soesterberg](#).

Na de Tweede Wereldoorlog waren daar tot 1994 ook Amerikaanse militairen gelegerd. Vanwege de uitbreidingen van de luchtmachtbasis zijn later enkele wegen omgelegd.

De luchtmachtbasis werd in 2009 gesloten. Een groot deel van het aldus vrijgekomen terrein kan nu als natuurgebied beheerd gaan worden. Verder konden allerlei militairhistorische interessante gebouwen en andere objecten behouden blijven en deels een museale functie krijgen.

Even ten noorden van de Zeisterweg dateert de bekende aarden **pyramide van Austerlitz** van de Franse Tijd. Hij werd toen in 1804 op last van generaal Marmont opgeworpen. Het imposante aardwerk werd na een overwinning van Napoleon bij het Moravische Austerlitz naar dat dorp genoemd. Er vlakbij dankt de bezuiden de weg naar Woudenberg gelegen nederzetting Austerlitz zijn ontstaan aan de omstandigheid dat er in de Franse Tijd een groot legerkamp in deze omgeving lag.

Meer landschapshistorische informatie over het centrale deel van de Utrechtse Heuvelrug is te vinden in de hierna vermelde literatuur en 33 afleveringen van onze **reeks 'Op Geopad'**. Van de geogidsen zijn dat de nummers 1, 21, 53 t/m 56, 62 t/m 71, 106 t/m 110, 112 en 113, 120 t/m 126 en 129 t/m 131.